

The Invisible Hand

In dit tijdschrift verscheen in 2003 een artikel, getiteld *Adam Smith verdient respect*.¹ Met dit artikel plaatste de auteur, Eric van Damme, kritische kanttekeningen bij de bijdrage van Tim Jacobs aan TEO 2003(4) en van Ger Trip en Suzanne Pegge aan TEO 2003(1) over het mobiele practicum van de Universiteit Wageningen voor 4 en 5 VWO scholieren.² De titel van het practicum luidt *Adam Smith was wrong*. De les die volgens de drie auteurs uit het practicum moet worden getrokken, is dat de standaard economische uitgangspunten, aan Adam Smith ontleend, aan herziening toe zijn.

Jan Peil

Zo stellen Trip en Pegge:

“Dit [d.i. coöperatie binnen de groep is noodzakelijk voor het bereiken van het optimale totale resultaat, JP] is tegenstrijdig met Adam Smith's bewering: Wat goed is voor één, is het best voor iedereen”. Adam Smith gaat er vanuit dat mensen altijd hun individuele nut maximaliseren. In de praktijk blijkt echter dat mensen zich vaak anders gedragen, niet volgens de standaard economische uitgangspunten.³

Van Damme merkt op dat standaard economische uitgangspunten weliswaar vaak aan Adam Smith worden toegeschreven maar dat dit niet terecht is. Hij citeert Jacobs' beschrijving van Adam Smith:

“Adam Smith ... bedacht de vrije markt theorie: als iedereen maar doet wat voor zichzelf het beste is, dan gaat de totale welvaart er het meest op vooruit. De 'invisible hand' zoals hij het verwoordde ... En hij ging hierbij uit van rationaliteit.”⁴

Zijn oordeel luidt: “Drie zinnen, minstens twee fouten”⁵

Onder verwijzing naar o.a. het feit dat Smith slechts twee boeken heeft geschreven, vindt hij het “verrassend en enigszins teleurstellend dat zelfs veel economen niet goed op de hoogte zijn van wat de grondlegger van het vakgebied nu precies te zeggen heeft”.⁶ Volgens Van Damme heeft Smith niet voor ongebreidelde marktwerking gepleit, en ging hij er niet vanuit dat het handelen

de resultante is van rationele afwegingen gebaseerd op gegeven doeleinden en middelen. De Invisible Hand, waarmee Smith God bedoelde, speelt in diens systeem een andere rol spelen dan Trip, Pegge en Jacobs suggereren, aldus van Damme.⁷ Hij waarschuwt “dat niet alles wat [tijdens het practicum, JP] verteld wordt de waarheid hoeft te zijn”.⁸

Van Damme staat niet alleen in zijn kritiek op de gangbare opvattingen over Adam Smith als grondlegger van de economische wetenschap. Met zijn commentaar op de Adam Smith interpretatie van Trip, Pegge en Jacobs sluit Van Damme aan bij een nieuwe stroming in het denken over Smith die sedert de jaren zeventig van de vorige eeuw tot interessante herinterpretaties van Smith's werk heeft geleid. In de vorm van kanttekeningen en aanvullingen op het artikel van Van Damme zal hier een aantal aspecten en resultaten van nieuwe lezingen van Smith's werk worden besproken. Het centrale onderwerp zal, zoals de titel reeds aankondigde, de interpretatie van zijn invisible hand zijn.

Naar een nieuw interpretatiemodel

De eerste kanttekening refereert aan de suggestie van Van Damme dat de zogenoemde onwaarheden over Adam Smith niet zouden bestaan wanneer auteurs als Trip, Pegge en Jacobs de moeite hadden genomen zijn werk te lezen in plaats van anderen na te praten. Het is natuurlijk waar dat misinterpretaties gemakkelijker kunnen blijven voortleven

als de teksten of de tekstfragmenten waarover wordt gesproken of geschreven, niet meer gelezen worden. Een voldoende verklaring voor het (voort)bestaan van de opvatting dat Adam Smith de pleitbezorger van het op het prijsmechanisme gebaseerde laissez faire zou zijn, is hiermee echter niet gegeven. Trip, Pegge en Jacobs herhalen slechts wat in de loop der tijd tot de standaardinterpretatie van Adam Smith is uitgegroeid.

Het waren auteurs als Ricardo (1772-1827), Bastiat (1801-1850) en Jevons (1835-1882), die bij lezing van Smith's werk de inspiratie opdeden om economie als de mechanica van het eigenbelang te beoefenen en economische verschijnselen als de uitdrukking van economische natuurwetmatigheden te begrijpen.⁹ Schumpeter (1883-1950) oordeelt in de nog altijd toonaangevend *History of Economic Analysis* dat slechts de eerste twee boeken van WN waarin Smith op Walras' algemene evenwichtstheorie anticipeert, voor de economische wetenschap relevant zijn.¹⁰ Nog steeds wordt Smith's invisible hand opgevat als het aan de vrije markteconomie immanente mechanisme dat marktprijzen naar evenwichtsprijzen doet tenderen, een resultaat dat optimaal is voor individu en samenleving.

Het perspectief waarin de traditionele interpretatie van Smith gestalte kreeg, was de atomistisch opgevatte mens met aangeboren handelingsoriëntaties. De verklaring in TMS van het menselijk handelen in termen van (mutual) sympathy werd uitgelegd als een theorie die het handelen herleidt tot het beginsel van altruïsme. De verwijzingen naar eigenbelang in WN werden opgevat als aanwijzing dat Smith de mens in zijn tweede boek als een egoïstisch wezen opvatte.¹¹ Moeten we nu concluderen dat decennia lang de onwaarheid over Adam Smith is gesproken?

De vraag suggereert dat over interpretaties in termen van waar en onwaar kan worden geoordeeld, alsof het bij het interpreteren van een historische tekst als die van Adam Smith, om de correcte reproductie gaat van beteke-

nissen die met de woorden van de tekst voorgegeven zijn. De hedendaagse, hermeneutisch georiënteerde taal filosofie opteert voor een andere kijk op interpreteren. Zo typeert Gadamer interpreteren als een proces van horizonversmelting. De lezer zal voor een goed begrip van de tekst oog hebben voor de historische context en de denkpatronen - kortom de horizon - van de auteur, maar de aandacht van de lezer is ook zelf context bepaald. De lezer neemt zijn context - horizon - mee in de interpretatie. Interpreteren is daarmee vooral ook een productieve activiteit.¹²

De hedendaagse herinterpretaties van Smith's werk kenmerken zich door belangstelling voor Smith vanuit hedendaagse heroriëntaties op de grondbeginselen van de markteconomie in het besef dat Smith zijn ideeën formuleerde in een context waarin de contouren van commercial societies zich begonnen af te tekenen tegen de achtergrond van desintegrerende feodale samenlevingen. Van Damme relateert oude inter-

pretaties, zoals verwoord door Trip, Pegge en Jacobs, onvoldoende aan oude, daarmee corresponderende visies op economie. Hij diskwalificeert deze interpretaties zonder verdere toelichting als onwaarheden. Daarmee laat hij onderbelicht dat de nieuwe interpretaties die hij in zijn commentaar op Trip, Pegge en Jacobs, presenteert, nauw verband houden met simultane heroriëntaties op de grondslagen van de economie. Een belangrijk aspect van wetenschap wordt daarmee aan het oog onttrokken, namelijk dat wetenschap niet waardevrij is, in de zin dat aan wetenschap - zoals de rivaliteit tussen de verschillende stromingen in de economie laten zien - zin- en betekenisverlenende perspectieven ten grondslag liggen.

De kritiek van Van Damme op de gangbare invisible hand interpretatie en zijn belangstelling voor de handelingstheorie van TMS passen in de hedendaagse, hernieuwde aandacht voor Smith. Er vindt opnieuw een dialoog met Smith plaats over de uitgangspunten van economisch denken, nu kennisleidende beginselen als homo economicus en economische wetten onder economisten ter discussie staan.¹³

Smith's handelings-theorie

Volgens Van Damme betoogt Adam Smith in TMS

"... dat mensen niet zelfzuchtig zijn, dat ze streven naar waardering door anderen, dat ze irrationeel zijn, en dat ze juist daarom de samenleving vooruit helpen."¹⁴

Het is in verband met de irrationaliteit van het individu dat Smith de Invisible Hand ten tonele voert, aldus

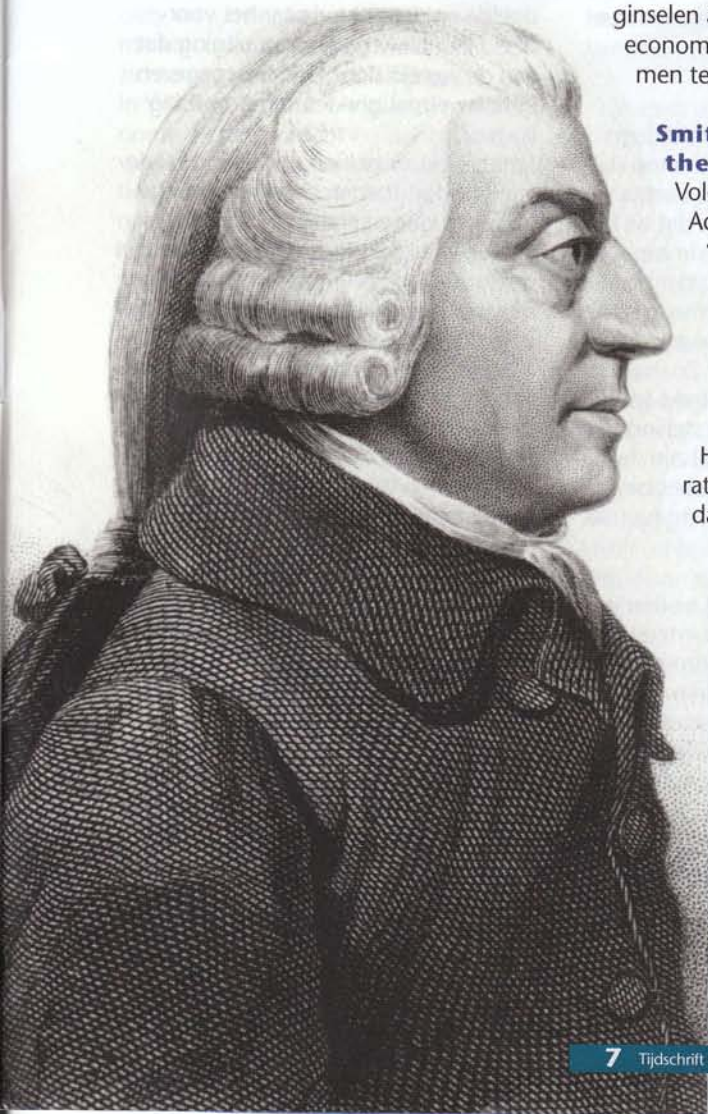
Van Damme.¹⁵ Het is juist dat Smith het streven naar waardering van anderen in zijn handelingstheorie centraal stelt. Echter, bij Smith treffen we niet aan dat mensen niet zelfzuchtig zijn. Hij stelt dat hoe zelfzuchtig mensen ook mogen zijn, zij altijd geïnteresseerd blijven in het geluk van

anderen.

"How selfish man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it, except the pleasure of seeing it."¹⁶

Wie bij deze openingszin van TMS ervan uitgaat dat handelen herleid kan worden tot egoïsme of altruïsme, zal zeer waarschijnlijk bij de woorden some principles, which interest him in the fortune of others aan altruïsme denken. Als Smith die principes aan de hand van het begrip sympathy uitlegt, zal deze lezer ook nauwelijks oog hebben voor de waarschuwing dat dit begrip daar een andere dan de gangbare betekenis heeft. Smith refereert met sympathy niet aan compassie en medelijden, een houding ten opzichte van anderen die naar altruïsme neigt. Hij wil een fenomeen bespreekbaar maken dat in de houding van compassie en medelijden wel duidelijk waarneembaar is, namelijk dat mensen zich denkbeeldig in de situatie van anderen verplaatsen en de drang hebben de daarbij opgewekte gevoelens te delen. Aan de hand van diverse voorbeelden laat Smith in TMS zien dat dit denkbeeldig in anderen verplaatsen om gevoelens te delen zich niet beperkt tot het handelen gekenmerkt door compassie en medelijden. Deze processen van (wederzijdse) sympathy vormen volgens Smith een kenmerk van handelen in het algemeen. Zij bewegen mensen tot handelen dat naar verwachting waardering en erkenning zal opleveren.¹⁷ Zo kan het in bepaalde situaties gepast of zelfs prijzenswaardig zijn dat iemand zelfzuchtig is en voor zijn eigenbelang gaat. Adam Smith denkt hierbij met name aan de inspanningen van mensen om een bestaan op te bouwen dat welvaart en rijkdom uitstraalt.¹⁸

Bij de uitspraak van Van Damme over de irrationaliteit van het individu is eenzelfde commentaar op zijn plaats. Smith verschilt niet alleen fundamenteel van moraal filosofen en economen die het menselijk handelen proberen te verklaren door dit te herleiden tot de handelingsmotieven egoïsme of altruïsme. Hij verwierpt ook theorieën die rationaliteit als verklaringsprincipe hanteren. Wat al over altruïsme en egoïsme is opgemerkt, geldt ook voor rationalisme. Bij Smith komt dit beginsel eveneens voor

maar dan wel in relatie tot de intersubjectieve processen van mutual sympathy. Deelname aan de imaginaire communicatie en concurrentie van mutual sympathy beweegt individuen ertoe denken en handelen zodanig gestalte te geven dat deze waardering van anderen oproepen of – nog beter – in de ogen van de impartial spectator prijzenswaardig zijn.¹⁹ In sommige situaties kan het als prijzenswaardig gelden dat de actor zijn eigenbelang zo goed mogelijk nastreeft. In andere gevallen is – conform de vigerende normen en waarden die mensen via de intersubjectieve processen van mutual sympathy onderhouden – welwillendheid jegens een ander meer op zijn plaats. Hetzelfde geldt voor het beginsel van efficiency – de mate van (doel-middel) rationaliteit. Handelen is niet rationeel of irrationeel. Afhankelijk van de context wordt de (doel-middel) rationaliteit als een meer of minder belangrijk aspect van handelen beschouwd.

In het economisch standaardmodel worden actoren opgevat als atomistische individuen. Dit mensbeeld veronderstelt dat doelstellingen en handelingsprincipes met de individuen voorgegeven zijn. Een samenleving met haar waarden, normen en regels is in dit perspectief de resultante van het handelen van de verzameling van op zichzelf staande individuen. Smith kiest met zijn sympathy optiek niet voor deze individualistische benadering noch voor de collectivistische benadering waarin het gedrag van de individuen als de resultante van de maatschappelijke processen en verhoudingen wordt gezien. In Smith's optiek worden individu en samenleving niet in oppositie maar in relatie tot elkaar begrepen. Wat dit betekent, wordt duidelijk door wat meer in te gaan op Smith's uitleg over sympathy.

Zoals eerder opgemerkt laat Smith aan de hand van voorbeelden zien dat wij ons in de drang om gevoelens met anderen te delen voortdurend imaginair in de situatie van anderen verplaatsen. We vergelijken onze imaginaire ervaringen met wat we waarnemen aan beleving en gedrag bij die anderen, en geven uiting aan het prettige gevoel van gedeelde ervaringen of de pijn van het niet kunnen delen. De ervaring dat de ander ons voortdurend op soortgelijke wijze waardeert of afwijst, maakt die ander tot spiegel voor ons zelfbegrip en

onze zelfwaardering. De als prettig ervaren waardering of de als onprettig ervaren afwijzing door de ander vormt de bron van ons zelfbewustzijn en van het referentiekader dat regulerend is voor ons denken en handelen.²⁰ Dit kader komt tot volledige ontplooiing als het geheel van werkelijk geuite waarderungen of afwijzingen zich uitbreidt met oordelen van imaginaire anderen. Geprezen worden is niet voldoende; het gaat erom prijzenswaardig te zijn. Met andere woorden, Smith legt de uitwisseling van sympathy uit als (imaginaire) processen van communicatie en concurrentie waarin actoren intersubjectief zin- en betekenis-horizonten creëren.²¹ In Smith's optiek zijn aldus de maatschappelijke processen en verhoudingen niet de resultante van individueel denken en handelen noch omgekeerd; samenleving en individu veronderstellen elkaar. Het regulerend en ordenend effect dat van de mutual sympathy communicatie en concurrentie uitgaat, wekt door de afwezigheid van waarneembare regulerende en ordenende instanties de indruk dat de actoren handelen alsof ze door een onzichtbare hand worden geleid.

De invisible hand

Van Damme wijst in het artikel Adam Smith verdient respect terecht erop dat de uitdrukking invisible hand slechts één keer in WN voorkomt en dat de lezer vergeefs zal zoeken naar de aan Smith toegeschreven stelling dat dankzij de invisible hand het algemeen belang het best door het nastreven van eigenbelang gediend wordt.²² Zoals uit onderstaand citaat blijkt, betreft Smith in de invisible hand passage stelling tegen degenen die van oordeel zijn dat handelen uit eigenbelang en het bevorderen van het algemeen belang niet sa- mengaan.

"[Every individual generally] neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it. (...) He is in this case, as in many cases, led by an invisible hand to promote an end which was no part of his intention. (...) By pursuing his own interest he frequently promotes that of society more than when he really intends to promote it."²³

Smith stelt dat mensen zich doorgaans niet expliciet richten op het dienen van het algemeen belang en ook niet weten

in hoeverre zij met hun handelen het algemeen belang bevorderen. Dit is echter geen probleem, want handelen dient veelvuldig ook andere dan de beoogde eigen doeleinden, aldus Smith. Handelen gericht op eigenbelang blijkt daardoor het algemeen belang vaak beter te bevorderen dan handelen dat het algemeen belang expliciet als oogmerk heeft. Met Van Damme moet worden vastgesteld dat Smith het over "many cases" en "frequently" heeft, waardoor het op zijn minst twijfelachtig is dat Smith met de uitdrukking invisible hand op een algemene wetmatigheid duidt op grond waarvan verondersteld mag worden dat ongebreidelde marktwerking het algemeen belang het beste dient. Omdat Van Damme geen verdere toelichting geeft, is echter niet duidelijk wat hij bedoelt met de eerder geciteerde zin: "De Invisible Hand, waarmee Smith God bedoelde, zou in diens systeem een andere rol spelen dan Trip, Pegge en Jacobs suggereren."²⁴ Verwijst Van Damme daarmee naar de oude deïstische interpretatie dat Smith met de invisible hand de hand van God bedoelde en daarmee – naar het voorbeeld van Newton – ervan uitging dat aan de wereld door God voorgegeven natuurwetmatigheden ten grondslag liggen?

Smith wekt misschien wel de indruk de aan Newton toegeschreven deïstische optiek te volgen als hij de beweging van de feitelijke prijzen ten opzichte van de normale prijzen op markten vergelijkt met het bewegen van lichamen onder invloed van de gravitatiekracht.²⁵ In zijn bespreking van Newtons bijdrage aan de astronomie (EPS Astronomy) laat hij er echter geen misverstanden over bestaan dat hij de door Newton geformuleerde wetten niet als de weerslag van in de natuur voorgegeven – door God aan de schepping meegegeven – natuurwetmatigheden beschouwt maar als een voorstelling van zaken die zo overtuigend overkomt dat wie er kennis van neemt, neigt te vergeten dat het een beeld is; een beeld net zoals de andere beelden die wij mensen creëren vanuit de existentiële behoefte om onze ervaringen te begrijpen als onderdeel van een zinvol en betekenisvol geordend geheel.²⁶

Smith gebruikt de figuur van de invisible hand ook in TMS. In de betreffende passage wordt net zoals in WN een situatie besproken waarin handelen gericht

op eigen belang tevens het algemeen belang dient. Het betreft zelfzuchtige landlords wier handelen door de contextuele inbedding onbedoeld ook de belangen van anderen dient. In hun verlangen naar aanzien omgeven zij zich met de pracht en praal en onderhouden zij daarbij onbedoeld all the thousands whom they employ voor de instandhouding van die rijkdom.²⁷ In TMS wijst Smith erop dat economische activiteiten niet volledig in termen van nut voor de actor verklaard kunnen worden. Zelfs het nut dat de actor verwacht, is nut in de context van de communicatie en concurrentie van de mutual sympathy processen.²⁸ In TMS laat Smith zien hoe het verlangen naar waardering en erkenning zich in het economisch handelen manifesteert; in WN gaat hij hierop nader in en onderzoekt hij welke inzichten in economisch processen gewonnen kunnen worden door het economisch handelen te bezien als interactie gedreven door het verlangen naar waardering.²⁹ Zijn aandacht is vooral gericht op de nieuwe mogelijkheden die de commercial society en – meer in het bijzonder – de markteconomie (zullen) bieden ten opzichte van oude feodale structuren. In WN legt Smith uit hoe een markteconomie zichzelf ordent en stuurt via de waarden, normen en regels van de relaties die de actoren met hun verlangen naar waardering en erkenning met elkaar onderhouden. In de gedaante van marktrelaties ordent en stimuleert de communicatie en concurrentie van mutual sympathy de ontwikkeling en vooruitgang voor zowel de actor als de gemeenschap(pen) waarvan de actor deel uitmaakt. Smith bekritiseert in WN theorieën en politiek die de vrije communicatie en concurrentie wantrouwen en in plaats daarvan voor overheidssturing opteren. Diverse passages in WN maken echter ook duidelijk dat Smith niet voor laissez faire kiest. In TMS had Smith al uiteen gezet dat de mens een natuurlijke drang naar mutual sympathy heeft, maar dat de intersubjectieve processen van communicatie en concurrentie ook kunnen ontsporen. Hij noemt in dit verband de gevaren van niet strikte handhaving van de wet en van te grote inkomensverschillen.³⁰ In WN treffen we soortgelijke passages aan zoals de uiteenzetting over de taken van de sovereign en de kritische bespreking van de neiging onder ondernemers om

in eigen kring afspraken te maken ten nadele van het algemeen belang.³¹ Welke conclusie kan nu ter afsluiting van bovenstaande introductie in de hedendaagse herinterpretatie van Smith's werk worden getrokken? Is het nog verantwoord om Smith's figuur van de invisible hand in de canon van de economie te houden? Het antwoord is "ja".

1. De invisible hand vormt een goede casus om de problematiek van interpreteren in de economie aan de orde te stellen.
2. De hernieuwde discussie over de invisible hand laat zien dat de plaats van de geschiedenis van het economisch denken in onderwijs en onderzoek aan herwaardering toe is.
3. In recent onderzoek wordt afstand genomen van de WN interpretatie waarin Adam Smith gezien wordt als de initiator van het algemene evenwichtdenken en - meer algemeen - als de pleitbezorger van laissez faire. Onder verwijzing naar Smith's sympathy benadering laat nieuw onderzoek zien dat het zinvol is Smith's werk te herlezen als onderdeel van de heroriëntatie in het hedendaagse denken over menselijk handelen en de markteconomie.

¹ *Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs (TEO)*, 2003/5, pp 308-310.

² Jacobs, T., 'Een impressie uit de testfase van het mobiele practicum', *TEO*, 2003(4), 262-263 en Trip, G. en S. Pegge, 'Mobiel practicum *Economic & Experiment*. "Adam Smith was wrong"', *TEO*, 2003/1, 83-84.

³ Trip, G. en S. Pegge (2003), 83.

⁴ Damme, E. van (2003), 308.

⁵ *Idem*.

⁶ Damme, E. van (2003), 309. Smith publiceerde in 1759 *The Theory of Moral Sentiments* (voortaan aangeduid met TMS) en in 1776 *The Wealth of Nations*, volledige titel: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (voortaan aangeduid met WN). Naast deze twee delen van een beoogd omvattend werk over mens en maatschappij in historisch perspectief zijn nog enkele andere teksten bewaard gebleven. In dit artikel wordt het essay over de 'History of Astronomy' genoemd. Het essay is vijf jaar na Smith's overlijden in 1790 gepubliceerd als deel van *Essays on Philosophical Subjects*. De volledige titel van het essay luidt 'The Principles which lead and direct Philosophical Enquiries; illustrated by the History of Astronomy' (voortaan aangeduid met EPS Astronomy).

⁷ *Idem*, p. 308.

⁸ *Idem*.

⁹ Letwin, W. (1963), *The Origins of Scientific Economics*, Londen, 225.

¹⁰ Schumpeter, J. (1954), *History of Economic Analysis*, Londen, 187 en 189.

¹¹ De contradictie die men hiermee tussen TMS en WN meende te waar te nemen, staat in de literatuur bekend als het Adam Smith Problem.

¹² Zie voor een uitvoeriger uiteenzetting Peil, J. (1999), *Adam Smith and Economic Science*, Cheltenham, 15-20.

¹³ Zie bijvoorbeeld Gintis, H., S. Bowles, R. Boyd, en E. Fehr (2005), *Moral Sentiments and Material Interests: The Foundations of Cooperation in Economic Life*, Cambridge, MA, en Zak, P.J. (2008), *Moral Markets. The Critical Role of values in the Economy*, Princeton en Oxford.

¹⁴ Van Damme (2003), 310.

¹⁵ *Idem*, 309-310.

¹⁶ TMS I.i.1.1. Van Damme citeert overigens ook deze openingszin.

¹⁷ Fleischacker, S. (2004), *On Adam Smith's Wealth of Nations*, Princeton/Oxford, 46, en Peil, J. (1999), 83-85, 90-91.

¹⁸ O.a. TMS I.iii.2.1 en TMS VI.i.3. Zie ook Peil (1999), 97-98.

¹⁹ O.a. TMS II.i.2.2, TMS III.2.1-2, TMS III.2.4-5, TMS III.2.6-7.

²⁰ O.a. TMS III.1.1-7. Bij de vierde druk gaf Smith TMS de volgende subtitel: 'An Essay towards an Analysis of the Principles by which Men naturally judge concerning the Conduct and Character, first of their Neighbors, and afterwards themselves'.

²¹ Concurrentie wordt hier in de oorspronkelijke betekenis van samenkomen en verenigen verstaan.

²² Van Damme (2003), 310.

²³ WN IV.ii.9. Citaat overgenomen uit Van Damme (2003), 310.

²⁴ In tegenstelling tot wat het citaat doet vermoeden gebruikt Smith geen hoofdletters voor invisible hand.

²⁵ WN I.vii.8.

²⁶ EPS Astronomy, IV.76. Zie verder Peil, j. (1999), 124-126. Overigens, In tegenstelling tot wat het citaat uit de tekst van Van Damme doet vermoeden, gebruikt Smith de formulering invisible hand niet Invisibele Hand.

²⁷ TMS IV.1.10.

²⁸ Peil, J. (1999), 99-101.

²⁹ WN I.ii.1-2. Vergelijk Peil, J. (1999), 134-135.

³⁰ TMS III.5.2 en TMS i.iii.2.8.

³¹ WN V, bijvoorbeeld WN V.i.f.48-61, en WN IV.ii.43.